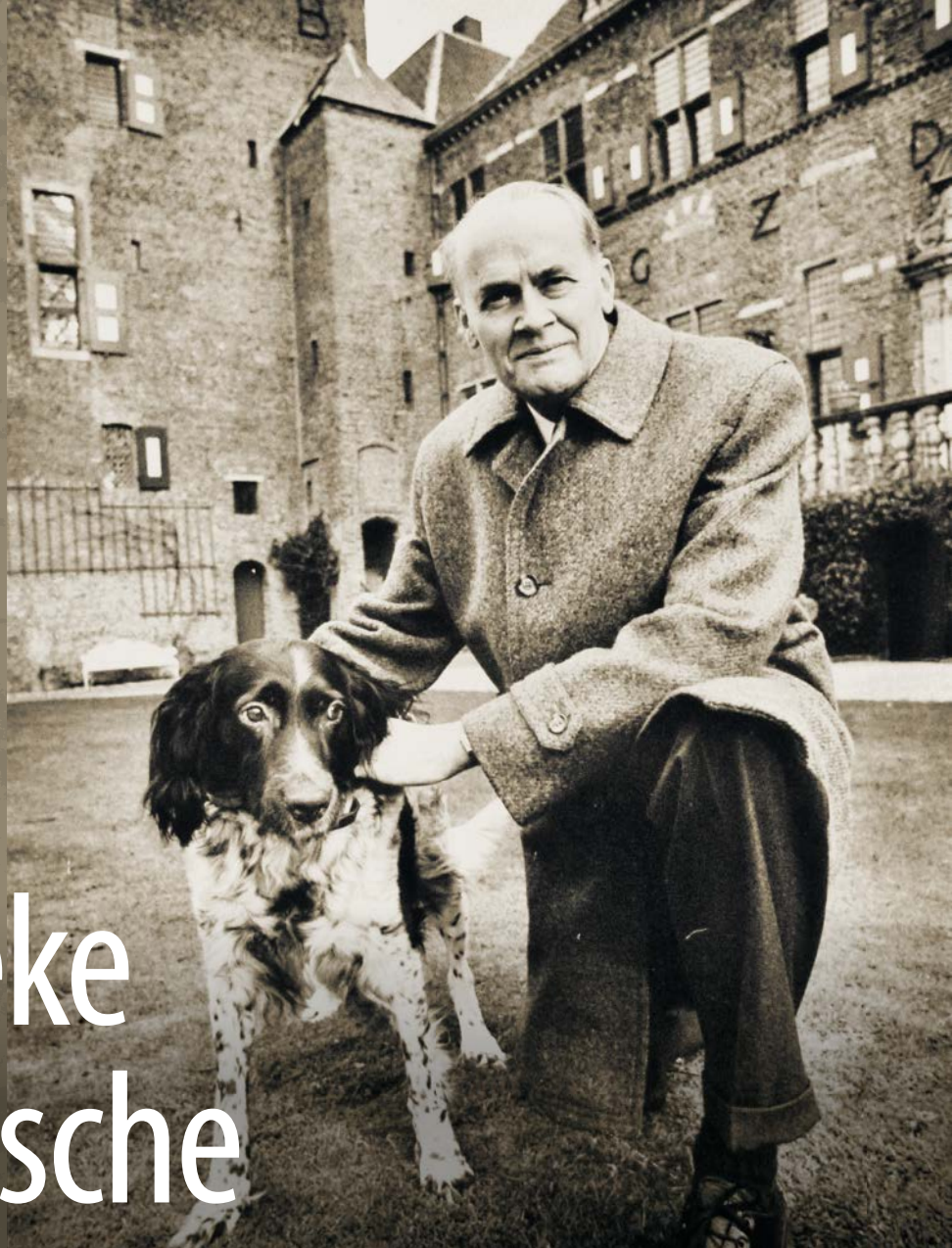

AFBEELDING 1. | *Jan van Heek
met zijn hond.*

De unieke geologische streekcollectie van Jan van Heek

JAN DRENT
AJ.DRENT@TISCALI.NL

In Kasteel Huis Bergh, in 's-Heerenberg, bevindt zich een unieke geologische streekcollectie, bijeengebracht door Jan van Heek, de vroegere eigenaar van het kasteel. Toen ik op een 'Open Dag' in 2004 een bezoek bracht aan het zand- en grindwinning bedrijf van Snippe in Azewijn, raakte ik aan de praat met Jan van Heek over zijn stenen collectie. Jan van Heek stelde mij voor om het beheer van de collectie van hem over te nemen en ik stemde daarin toe. In de jaren die daarop volgden werd het aanwezige materiaal bestudeerd en gecatalogiseerd. Vervolgens heb ik de belangrijke verzameling van noordelijke, oostelijke, zuidelijke en lokaal gevormde gesteenten in drie kelderruimtes ingedeeld aan de hand van de gebieden waar de vondsten zijn gedaan. Na ruim twaalf jaar eraan te hebben gewerkt vond ik dat het tijd werd om de buitenwacht van het bestaan van deze prachtige stenencollectie deelgenoot te maken.

Jan Herman Alexander van Heek (1922-2004)

Jan van Heek (Afb. 1) werd op 22 augustus 1922 geboren in de voormalige gemeente Lonneker, nu Enschede. Hij was het vierde kind en de oudste zoon van Jan Herman van Heek en Anna van Wulfften Palthe. Zijn vader was een van de Twentse textielbaronnen. In 1912 kocht hij Huis Bergh in 's-Heerenberg van de Fürst von Hohenzollern-Sigmaringen. Op 5 april 1946 werd door hem de 'Stichting tot Instandhouding der Goederen en Rechten van het Huis Bergh' opgericht. Intussen was het gezin op Bergh gaan wonen.

Zijn jeugd bracht Jan van Heek, samen met zijn ouders, drie oudere zussen en twee jongere broers, door op villa 't Roessingh, aan de Hengelosestraat in Enschede (Afb. 2). Dit adres viel vroeger onder Lonneker. Ondanks hun welstand leefden ze daar vrij sober.

Als kind kon Jan in de grote tuin bij de villa volop spelen. Op twaalfjarige leeftijd gaf hij handgeschreven "kranten" uit, waarin hij zich erg begaan toonde met het lot van dieren in die tijd. Hij is dan ook altijd vegetariër geweest.

Hij bezocht de lagere school en uiteindelijk het Lyceum in Zeist. Vervolgens studeerde hij bosbouwkunde aan de Landbouwhogeschool te Wageningen. Daardoor kon hij later het landgoed rondom Huis Bergh onder zijn hoede nemen. Toen in 1957 zijn vader overleed kreeg hij het beheer over de Stichting en werd tevens de laatste bewoner van het kasteel.

In de loop der tijd nam hij ook diverse andere taken op zich, zoals het voorzitterschap van de Stichting tot Behoud van de Doornenburg en "Liemers-Niederrhein", de Duits-Nederlandse Vereniging voor culturele grenscontacten. Veelzijdig als hij was, verdiepte hij zich eveneens in natuur en kunst; hij tekende (Afb. 3) bijvoorbeeld niet onverdienstelijk, hield (geologische) dagboeken bij (Afb. 4) en bewaarde veel van zijn schetsboeken. Ook kreeg hij diverse onderscheidingen. In de volksmond noemde men hem "Jonge Jan" en op Huis Bergh "Meneer Jan".

Op 19 augustus 1966 trouwde hij met de Duitse Irmela Dora Erna Luise Charlotte Töwe, die hem onder meer steunde in zijn geologiehobby.

Om gezondheidsredenen moest Jan helaas het kasteel verlaten en in Doetinchem gaan wonen. De geologiecollectie werd als legaat (testamenteir) overgedaan aan

Stichting Huis Bergh. Voor hij op 6 september 2004 overleed, kon ik nog een aantal keren met hem over zijn verzameling spreken. De Stichting voerde verder het beleid over onder meer het kasteel, het bijbehorende landgoed en de gebouwen in en om 's-Heerenberg.

Jan van Heek en de geologie

Vanaf zijn jeugd verzamelde Jan van Heek geologische en ook wel archeologische objecten/voorwerpen. Hij bezocht er diverse vindplaatsen, zoals Sibculo, Westerhaar, Haarle, Dene-kamp, Bentheim, Gildehaus, Legden, Wüllen, Graes en Wettringen. In die eerste tijd bracht hij zijn vondsten onder in een soort kippenschuur op het terrein van de villa. Steeds meer breidde hij zijn verzamelgebied uit; zelfs tot de Eifel, de Ardennen en Engeland toe. Soms alleen, maar vaak samen met enkele van zijn vrienden, waaronder Henk Krul, Gerhard Fieberink, Herman Mos en Fritz Frödel. Per fiets of te voet.

Op wat oudere leeftijd maakte hij kennis met onder meer meester J.B. Bernink, W.F. Anderson, M.J. van Sambeek en B. Boelens. Met Henk Krul ontstond een jarenlange vriendschap. Al deze personen zijn bekend door hun populair geologische publicaties, ook in Grondboor & Hamer.

AFBEELDING 2. | *Villa 't Roessingh.*

AFBEELDING 3. | Tekening van Schloss Moyland, bij Bedburg-Hau, Kreis Kleve.

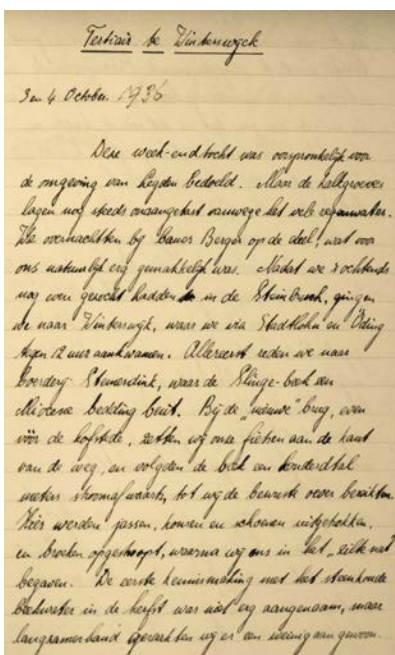
Bernink en Van Sambeek waren de oprichters van het museum Natura Docet te Denekamp en vervolgens het Natuurmuseum Enschede. Ze waren respectievelijk schoolhoofd en onderwijzer. Anderson werkte bij de NAM en was lange tijd secretaris van de NGV en hoofdredacteur van Grondboor & Hamer. Krul was journalist en Boelens uit Groningen was grafdelver van beroep en een verwoed verzamelaar van noordelijke

zwerfsteenfossielen (zijn verzameling is nu onderdeel van de collectie van Museum Schokland).

Jan van Heek schreef ook voor Grondboor & Hamer, waarop hij geabonneerd was. Bekend is zijn artikel: J.H.A. van Heek – De ijzerkuilen van Montferland. Grondboor & Hamer vol. 12, nr. 2 (1952, p. 230-234).

In de Achterhoek leerde hij amateurgeologen kennen, zoals de Zeddamse veearts Jacob (Jaap) Hoogland, de Doetinchemse kweekschoolleeraar (Duits) Evert de Vries en de leraar Gerrit Griffioen uit Winterswijk.

Van zijn reizen naar Egypte, Frankrijk, Zwitserland, Italië, Scandinavië, de V.S. en Indonesië nam hij fossielen, schelpen en koralen mee.

AFBEELDING 4. | Dagboekfragment van de excursie op "Den 4 October 1936" van Jan van Heek.

Jan van Heek bezat ook een kleine motorboot, waarmee hij – alleen of met zijn vrouw – de Rijn over voer naar zand- en grindwinningen, zoals bijvoorbeeld Rees, Grieth en Grietherbusch.

Het merendeel van zijn fossielen en zwerfstenen bracht hij zelf bij elkaar, maar soms kreeg hij vondsten van anderen, zoals een deel van de sponzencollectie van Henk Krul, agaten van Jaap Hoogland en kristallijne zwerfstenen van Evert de Vries.

Zijn verzameling bracht hij later onder in een drietal kelders van het kasteel en liet, door een timmerman uit de omgeving, vitrines en ladenkasten maken. Hij richtte die naar eigen idee in en voorzag ze van handgeschreven of getypte etiketten. Zo groeide hij uit tot een zeer deskundig en altijd bevlogen autodidact.

Later, vanuit Huis Bergh, verlegde hij zijn aandacht naar het gebied dat zich uitstrekte van Eibergen, Groenlo, Vragender tot aan Emmerich, Kleve, Bienen, Rees, Millingen. Vooral ook het gebied tussen 's-Heerenberg, Zeddam en Beek had zijn aandacht.

Verzamelgebied

Bij het beschrijven van deze verzameling komen de objecten buiten het Duits-Nederlandse grensgebied bewust nu niet aan de orde. Het gaat hier namelijk om een "streekcollectie". Wat eveneens een belangrijke rol speelt is het feit dat het merendeel van de vondsten afkomstig is van vindplaatsen die inmiddels niet meer bestaan.

AFBEELDING 5. | Kaartje verzamelgebied.

Zijn verzamelgebied omvatte in hoofdzaak het Nederlands-Duitse grens-gebied, met talrijke locaties (Afb. 5), bestaande uit: Twente, Salland, de Achterhoek, het zuidwestelijk deel van Nedersaksen (De Grafschaft Bentheim), het westelijk deel van Westfalen (Münsterland, Teutoburgerwoud), het noordelijk Rijngebied (Emmerich, Kleve, Bienen, Rees en Orsoy).

Zelfs grote en (bijna) niet te tillen zwerfkeien vonden een plekje in de geologiekelders. De grote steen aan het begin van de Hof van Bergh (Afb. 6), de toegangsweg naar het kasteel, is door de gemeente ooit geschonken aan vader Jan Herman van Heek. Dokter Hoogland liet op zekere dag een vrachtwagentje vol grote stenen brengen die hij had verzameld uit het Zeddamse Bos. Deze liggen nu in hoofdzaak langs genoemde Hof van Bergh.

Collectieruimtes

Door de grote hal van het kasteel komt men op een kleine, intieme

AFBEELDING 6. | De 24.000 kilo wegende grote steen, een granietporfier, ligt aan het begin van het Hof van Bergh. Gevonden in de "Drillkoele", aan de weg naar Stokkum en waarschijnlijk tijdens het vervoer in drie stukken gebroken. In 1937 door de gemeente 's-Heerenberg aan Jan Herman van Heek geschonken. De tekst luidt: "De Gemeente Bergh aan Jan Herman van Heek 1912-1937".

binnenplaats, met onder meer een soort “fontein” van Baumberger/Schöppinger zandsteen. Daar bevindt zich de toegangsdeur, met erachter de trap naar de kelders en vervolgens een lange, vrij smalle gang.

Ongeveer halverwege is rechts de deur naar de eerste en grootste kelder (Afb. 7). Het is de bedoeling om hier de vondsten uit met name Twente en de Grafschaft Bentheim onder te brengen.

Aan het einde van de gang is rechts de deur naar de tweede, iets minder grote kelder (Afb. 8). Die zal worden gewijd aan de Achterhoek, het Münsterland en het noordelijk Rijngebied. Deze kelder geeft tevens toegang tot een derde, veel kleinere. Hier staan twee vitrines. De ene gevuld met recent schelp- en sponsmateriaal (Afb. 9), de andere met vondsten uit diverse landen, zoals schijven fossiel hout uit de VS. Waarschijnlijk wordt dit een speciaal aan Jan van Heek gewijde ruimte.

De eigenlijke streekcollectie

Uiteraard is het niet mogelijk om het totaal aan vondsten te beschrijven. Jan van Heek verzamelde namelijk stenen en fossielen uit alle in de streek voorkomende afzettingen en geologische periodes. Er moest daarom een keuze worden gemaakt. Hopelijk echter kan men zich desondanks toch een goed en duidelijk beeld vormen van zowel de collectie als de (verdwenen)vindplaatsen. Overigens, mineralen zijn slechts in geringe hoeveelheid aanwezig. Inhoudelijk gaat het om materiaal van verschillend karakter:

- Noordelijke en oostelijke zwerfstenen en zwerfsteenfossielen, onder andere meegevoerd door het landijs.
- Door rivieren aangevoerd materiaal uit het zuiden en oosten.

De belangrijkste hoofdgroepen binnen de collectie zijn:

1. Ammonieten, Goniatieten
2. Sponzen
3. Haaiantanden
4. Kristallijn
5. Mollusken
6. Zandsteen
7. Kalksteen
8. Kwartsvormingen
9. Agaten
10. Conglomeraten/breccies
11. Fossiel hout
12. Zoogdierbeenderen

AFBEELDING 7. | Foto kelder 1.

AFBEELDING 8. | Foto kelder 2.

AFBEELDING 9. | Foto kelder 3.

Van de grote hoeveelheid vondsten kan hier slechts een beperkt aantal aan de orde komen. Heel bewust gerangschikt in de volgorde van het jaar waarin ze gevonden zijn. Zo kan er toch een indruk worden verkregen van de tijdsperiode waarin Jan van Heek verzamelde.

KRISTALLIJN GESTEENTE GRANIET, PORFIRISCHE GRANIET, E.D.

1938	Pegmatiet/Schriftgraniet,	De Lutte
1938	Stockholmgraniet (gletsjermolsteen),	De Lutte
1939	Halengranië,	Ootmarsum
1940	Växjögranië,	Oldenzaal
1941	Bornholmgranië	Groenlo
1941	Pegmatiet/schriftgranië,	Rijssen
1941	Botn. Golfgneisgranië,	Oldenzaal
1941	Ålögranië,	Oldenzaal
1942	Prickgranië,	Ootmarsum
1942	Larvikiet,	Oldenzaal
1943	Västervikgneisgranië,	Enschede
1945	Finse porfiergranië,	Sibculo
1947	Ålandgranië,	Lievelde
1947	Åsengranië,	Vragender
1949	Smålandgranië,	Aalten
1950	Rapakivigranië,	Bergher Bos
1960	Stockholmvekkengranië,	Bergher Bos
1960	Uppsalagranië,	Montferland
1968	Rödögranië,	Bienen (Dld.)
1969	Porfirische granië,	Kalkar (Dld.)
1978	Virbogranië,	Eibergen

PORFIER, GRANIETPORFIER, PORFIRIET, E.D.

1936	Weser porfier,	Oldenzaal
1937	Rode Oostzeekwartporfier,	Vragender
1938	Bruine Oostzeekwartporfier,	Markelo
1938	Ålandgraniëporfier,	Markelo
1941	Kallbergetporfier,	Vragender
1941	Sferolietporfier,	Stokkum
1942	Rapakivigraniëporfier,	Vragender
1945	Kwartporfier,	Bergher Bos
1947	Vänjanporfier,	Meddo
1947	Diabaasporfiriet,	Vragender
1948	Rombenporfier,	Montferland
1948	Paskallavikporfier,	Montferland
1950	Naheporfier,	Appeldorn (Dld.)
1951	Lenneporfier,	Zeddam
1953	Ålandkwartporfier,	's-Heerenberg
1961	Klittbergporfier,	Vragender
1972	Wintersbachporfier,	Bislich Dld.)

ZANDSTEEN KALKSTEEN

1933	Tutenkalk,	Borne
1938	Chiasmazandsteen,	Eibergen
1938	Rode orthocerenkalk,	Haddorf
1938	Kolenkalk,	Vragender
1940	Halterner zandsteen,	Aalten

1941	Holsteiner Gestein,	Borne
1944	Beyrichienkalk,	Losser
1950	Nuculakalk,	Losser
1953	Eocene zandsteen met Haaientanden,	Losser
1954	Bodakalk,	Haddorf
1954	Serpulietkalk,	Haddorf
1965	Golfzandsteen,	Bergher Bos

CONGLOMERATEN/BRECCIES

1936	Andenneconglomeraat	Vragender
1943	Vuursteenconglomeraat,	Holterhoek
1960	Jaspis breccie,	Lichtenvoorde

PLAATSEIGEN

De heuvels bij o.a. Bentheim/Gildehaus en Coesfeld/Legden

1934	Gips,	Ochtrup
1955	Fulguriet (bliksembuis)	Braamt
1956	IJzer,	Bergh
1960	Lokale kalksteen,	Braamt

FOSSIEL HOUT/PLANTAARDIG

1947	Palmoxyloen (Palmhout)	Eibergen
1944	Prototaxites,	Bergher Bos

ONGEWERVELDE FOSSIELEN MOLUSKEN

1932	<i>Laevicardium</i> sp.,	Diepenveen
1949	<i>Pinna pyramidalis</i>	Vragender

WORMEN

1936	Serpuliet,	Ochtrup
------	------------	---------

SPONZEN

1936	Tremabolites,	Legden
1939	Caryospongia,	Sibculo

INKTVISSEN

1939	Crioceras,	Ahaus
1953	Platycenticeras,	Isterberg

BRACHIOPODEN

1942	Terebratula,	Haarle
------	--------------	--------

ZEESTERREN

1951	Zeester in kwartsiet	Etten/Slootermeer
------	----------------------	-------------------

FOSSIELEN VAN GEWERVELDEN

1934	Viswervels,	Delden
1934	Tonijnschubben	Delden
1935	Walvstand: <i>Scaldicetes</i> <i>Grandia</i>	Delden

HAAIENTANDEN

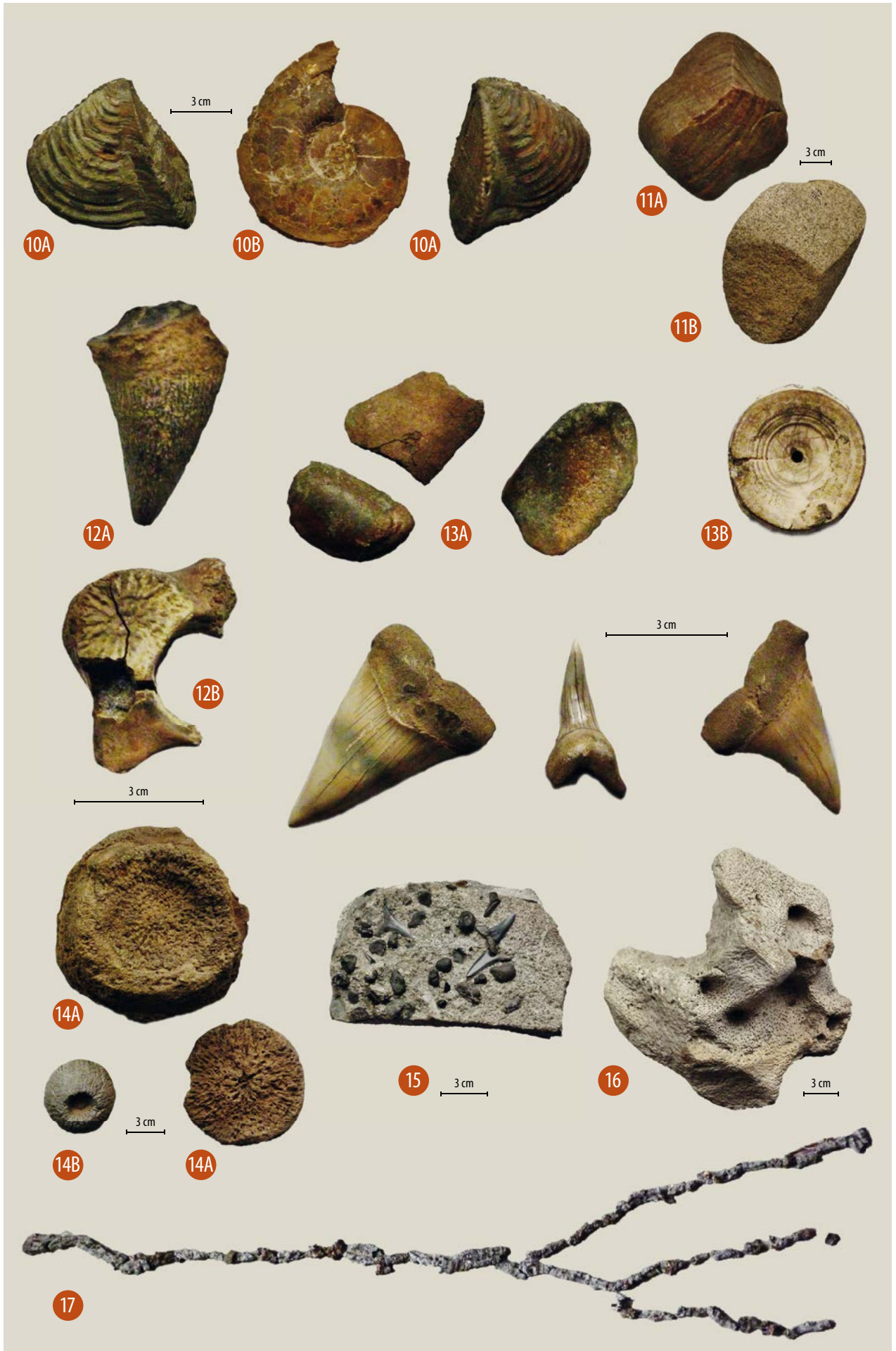
1936	<i>Isurus</i> sp.	Borne
------	-------------------	-------

N.B. Een meer volledige lijst is eventueel bij de schrijver verkrijgbaar.

Binnen de collectie bevinden zich nogal wat vondsten die erg belangrijk zijn. Enkele daarvan verdienen speciale aandacht: in het bijzonder de rode kwartsiet met de fraaie zeester (Afb. 18) en een

fulguriet of bliksembuis (Afb. 17). Deze laatste komt in Nederlandse musea weinig voor.

AFBEELDINGEN LINKER PAGINA: AFBELDING 10. | A: *Trigonia interlaevi*, Jura, Dogger. Groeve Bethel te Bielefeld, 1957. B: *Platylenticeras heteropleurum*, Vroeg-Krijt, Valanginien, Isterberg (Hanselle- Wengsel), 1955. AFBELDING 11. | Windkeien. A: Graniet. Pleistoceen (Landijs). Achterhoek. 1949. B: Idem. Kwartsiet, Pleistoceen, Bergh (Landijs of Rijn). AFBELDING 12. | A: Tand van *Scaldicetus grandia*. Tandwalvis, Tertiair. B: Borstwervel *Kentriodon* sp. Tandwalvis, Laat-Oligoceen – Mioceen, Delden. AFBELDING 13. | A: *Schubben reuzetonijn Myothunneris deldeniensis*, Tertiair-Mioceen, Delden, 1934/1935. B: *Haaienwervel Lamna* sp. Tertiair, Mioceen-Plioceen, Borne. AFBELDING 14. | A: *Aulocopium aurantum*, Ordovicium, Enschede, 1937. B: *Astylospongia*, Ordovicium, Westerhaar 1937. AFBELDING 15. | Fosforietzandsteen met o.a. haaiantanden *Lamna* sp. Tertiair, Eocene?, Losser. AFBELDING 16. | *Palmoxylon* sp. Tertiair, Eibergen, 1948. AFBELDING 17. | Fulguriet. Het exemplaar uit de collectie Van Heek is afkomstig uit een zandgat bij Braamt, vermoedelijk groeve Kuierst. Hij is ruim twee meter lang en heeft onderaan een aantal vertakkingen. Sommige onderdelen zijn wat smal, andere juist vrij breed.

AFBEELDING 18. | De in Nederland zeldzame zeester. Deze is gevonden bij Etten, in de toenmalige zand- en grindwinning "Slootermeer". (John Jagt heeft een afdruk naar de V.S. gestuurd voor determinatie).

Collectiebeheer

Waarom is deze collectie zo weinig bekend?

- Het materiaal is – al dan niet in vitrines – opgeborgen in kelders.
- De presentatie is nog niet gericht op museumbezoek.
- Bijna alle aandacht is gericht op de kunstcollectie in het kasteel.
- Van Heek timmerde weinig aan de weg met zijn verzameling.
- Er is nauwelijks over gepubliceerd.

Waarom is ze toch wel van veel belang?

- Het is een streekcollectie en vooral daardoor erg de moeite waard.

LITERATUUR

- Anderson, W.F., H. Krul & J.H. Römer, 1961. *Geologie van Twente. Nederlandse Geologische Vereniging*, pp.128.
- Krul, H., 1954. *Zwerfsteenfossielen van Twente. Nederlandse Geologische Vereniging*, pp. 125.
- Krul, H., 1972. *Stenen zoeken. N.V. W.J. Thieme & Cie - Zutphen*, pp. 157-160.

- Lijn, P. van der, 1963. *Het keienboek. N.V. W.J. Thieme & Cie - Zutphen*, pp. 390.
- Mulder, E.F.J. et al., 2003. *De ondergrond van Nederland. Wolters Noordhoff, Groningen/Houten*.
- Rappol, M., 1993. *In de bodem van Sal-land en Twente. Lingua Terrae. Amsterdam*.
- Rudolph, Frank, 2009. *Strandsteine, Sammeln und Bestimmen. Wachholtz Verlag, Neumünster*, pp. 160.

- Bovendien komt een overgroot deel van de vondsten uit niet meer bestaande vindplaatsen.
- Het geheel, inclusief het prachtige kasteel, is zeer sfeervol. Je maakt op indringende wijze kennis met de hobby van Jan van Heek.

Hoe in de toekomst deze collectie eruit komt te zien is nog onzeker. Uiteraard is het van groot belang om een en ander te exposeren, zodat het voor publiek toegankelijk wordt. Voor een deel hangt dit mede af van de beschikbare financiën.

Dankwoord

Mede dankzij de hierna te noemen personen is dit artikel tot stand gekomen. Wat betreft het determineren: Herman Akkerman, Heiner Becker, Adrie Burger, Hans van Essen, Peter Formanoy, John Jagt, Tom Koops, Freek Rhebergen, Henk Schriemer, Hans Steur, Peter Venema, Walter de Wit. Een aantal medewerkers van Huis Bergh verdienen eveneens een woord van dank.

Fotoverantwoording

Alle foto's in dit artikel: Frits Oortgijs en Henk Colenbrander.

